

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR TA'LIM JARAYONIDA DAKTIL NUTQINING OG'ZAKI NUTQ BILAN BOG'LIQLIGI

Z. Jo'raqulova

Nizomiy nomidagi TDPU surdopedagogika inklyuziv
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada eshitish qobiliyati zaif o'quvchilarni muloqot vositasi sifatida daktil nutqi va og'zaki nutq bilan bog'liqligi mazmun mohiyati yoritilgan.

Аннотация:

В данной статье рассматривается использование аудио как средства общения для учащихся с нарушениями слуха. Подчеркивается суть содержания, в том числе связь дактильной речи с устной речью.

Abstract:

This article discusses the essence of the relationship between phonics and oral speech as a means of communication for students with hearing impairments.

Kalit so'zlar: Daktilologiya, chizuvchi harflar, shartli belgilar, kinestetik sezgilar, imo-ishora nutqi, kommunikativlik.

Ключевые слова: Дактилология, рисование букв, условные символы, кинестетические ощущения, язык жестов, коммуникабельность.

Keywords: Dactylology, drawn letters, traditional signs, kinesthetic senses, sign language, communication skills.

Hozirgi zamonoviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning ta'limini ham samarali tashkil etish va ularning jamiyatda o'z o'rnini topishga ko'maklashishdan iborat. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonini alohida olib qaraydigan bo'lsak, eshitishda nuqsoni bo'lgan

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

bolalarning muloqot quroli faqatgina imo-ishora yoki daktil emas balki, ularni ogʻzaki nutqini soʻzlashuv quroli sifatida shakllantirish surdopedagoglarning oldidagi maqsadlaridan biri boʻlib xizmat qiladi.

Daktilologiya – kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqining oʻziga xos shaklidir. U soʻzlashuv nutqiga imo-ishora nutqiga nisbatan yaqindir. U yozma xarakterga koʻra yozma nutqqa oʻxshab ketadi. Uning vositalari grafik belgilar harflar emas, balki qoʻl, barmoq harakatlari hisoblanadi. Oʻzbek tilining har bir harfi oʻzining harakatli ifodasiga egadir. daktil belgilarini uch guruhga tasniflash mumkin:

1. chizuvchi harflar (z, b, d);
2. harf shaklini ifodalovchi harflar (o, l, m, t);
3. shartli belgilar (v, j, n).

Daktil nutqi soʻzlashuv nutqining barcha qoidalariga koʻra shakllanadi va uni kar bola egallashi mumkin. Bogʻcha davrda kar bola daktilologiyaga savod oʻrganish uchun murojaat qiladi. Tadqiqot koʻrsatishicha, daktilologiya eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar soʻzlashuv nutqini shakllantirish uchun yordamchi vosita boʻlib xizmat qiladi. Ye.N. Marsinovskaya tadqiqot natijalariga koʻra, bu nutq formasining quyidagi belgilarini ochib beradi. Eshituvchi bolalarda daktillash 2,5 marta ogʻzaki nutqni bayon qilishga nisbatan orqada qoladi. Eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarda ogʻzaki nutqni bayon etish va daktillash tempi bir xil boʻladi, baʼzan daktillash ogʻzaki nutqni bayon etishda oldindan oʻtib ketish hollari ham koʻzatiladi. Daktilologiya ogʻzaki nutqni oʻzida namoyon qiladi, lekin suhbat jarayonida eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar daktil nutqiga nisbatan imo-ishora nutqidan keng doirada qoʻllaniladi. L.A.Novikova va Ye.N. Marsinovskaya tomonidan oʻtkazilgan maxsus tadqiqotlarga koʻra daktilologiya ham ogʻzaki nutq kabi kinestetik sezgilar asosiga qoʻriladi. Eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar fikrlash operatsiyalarida faqat artikulyator apparatlarda, balki qoʻl, barmoq muskullarida ham impulslar yuzaga kelgani kuzatilgan. Lekin, artikulyator apparatdagi nutqiy kinestiziyalar, qoʻl kinesteziyalariga nisbatan puxta boʻlib, tadqiqot obyekti sifatidan oʻrganish talab etiladi. Ye.N.Marsinovskiy daktillash tempi ogʻzaki nutq talaffuzi yaxlitligiga taʼsirini oʻrgatgan. Bu tajribalar koʻrsatishicha kar bola daktillash texnikasini yaxshi oʻrganganda daktilologiya ogʻzaki nutq tempi va yaxlitligiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Daktillash texnikasini yaxshi darajada egallamaslik, talaffuz toʻgʻriligi, nutqni

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

tushunarililigiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Daktilologiyani yaxshi egallagan o'quvchilar so'zning tovush sostavini to'liq egallaydi. Ularda so'zning tovush va daktil obrazi o'rtasida shartli aloqalar o'rnatiladi. Lekin so'zning talaffuzi yozilishdan uzoqlashsa tovush tarkibini o'rganishda daktilologiya ta'sir ko'rsatdi. Daktilologiyani va yozma nutqning o'zaro munosabati juda murakkabdir. S.A.Zikov tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda, bu muammo tadqiq etilgan. Eshituvchi bola savodga o'rgatishning boshlang'ich etapida nutqni akustik va harakat obrazlariga tayanadi. Bolani so'zli yozishidan avval uni ichida yoki ovoz chiqarib o'qishini ko'rish mumkin. Kar bola og'zaki nutqqa ega bo'lganligi uchun savodga o'rgatish davrida daktilologiyaga tayanadi. So'ng bu jarayon bir vaqtda amalga oshadi, bola ham yozadi va daktillaydi. So'zlashuv nutqini egallash darajasiga ko'ra daktil kinesteziyalari asta-sekin siqilib, artikulyator kinesteziyalar bilan almashinadi. U ham bola singari so'zni talaffuz etib, so'ng yozadi. Daktilologiya atrofdagilar nutqini labdan o'qishda ham muhim vosita sanaladi. Chunonchi, ayrim tovushlar labdan yomon o'qiladi, shu o'qishda daktilologiyadan foydalanadi. Lekin labdan o'qish jarayonida daktilologiyadan foydalanish ham ijobiy samara beradi. Labdan o'qishning koloreya tizimida o'z ifodasini topgan.

O'quvchilarning daktil va imo-ishora nutqini shakllantirish, ona tilini talab darajasida egallash, karlik oqibatlarini yengish, fan asoslarini puxta egallash, maxsus maktabni tamomlagandan so'ng eshitish jamiyatiga kirish imkonini beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ona tilini o'zlashtirishi ularnikiga nisbatan o'ziga xosdir. Og'zaki nutqni eshitish qobiliyati zaif bolalarning muloqot vositasi sifatida shakllantirish maxsus tashkil etilgan ta'lim tizimining asosiy maqsadi hisoblanadi. Daktil nutqi kar bolalarni o'rgatish uchun kuchli vosita bo'lib, u so'z boyligini va nutqni o'zlashtirish sifatini, shuningdek, kar bolalarning umumiy rivojlanish darajasini bir necha bor oshirishi mumkin. Ota-onalar va kar bolalarni nafaqat bola bilan muloqotda to'g'ri tarbiyalash, balki o'zlarining fikrlari, to'g'rirog'i, ular bilib-bilmay hukm qilishlari, bolaning to'la qonli tarbiyasi uchun. Ular tarbiya berganlarga uning ahamiyatini tushuntirish uchun daktil nutqining ahamiyatini ham tushunishlari kerak. Daktilologiyani puxta egallagan o'quvchilar so'zlarning tovush tarkibini to'liq o'zlashtiradilar. Ularda so'zning tovush va daktil obrazi o'rtasida emas, shartli bog'lanishlar o'rnatiladi. Ammo so'zning talaffuzi

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

yozuvdan uzoq bo'lsa, daktilologiya tovush tarkibini o'rganishga ta'sir ko'rsatdi. Imo-ishora nutqida murakkab gaplarga nisbatan sodda gaplar ko'p qo'llaniladi. Gap tarkibidagi qo'shimchalar imo-ishora nutqida kam qo'llaniladi. Imo-ishora nutqi egallash jarayoniga enb bolani so'zlashuv nutqini egallash darajasi ta'sir ko'rsatadi. Imo-ishora nutqi ham so'zlashuv nutqining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi, lekin bu ta'sir salbiy ko'rinishga ega bo'ladi. Ba'zan yozma yoki og'zaki nutqda gap tuzish imo-ishora nutqidagi barcha nuqsonlarni o'zida ifodalaydi. Gap bo'laklarini o'rnini almashib qolishi, so'zlarni grammatik aloqasini buzilishi kuzatiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Daktilologiya eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga oson va tez so'zlashuviga imkon beradi. Enb bolalar daktilologiya belgilarini ko'zi bilan qabul qiladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun bog'cha va maktablarning boshlang'ich sinflarida daktilologiyadan asosiy o'qitish vositasi sifatida va maktabning yuqori sinflarida esa undan yordamchi o'qitish vositasi sifatida foydalaniladi. Enb bolalarga ta'lim berishda daktilologiya birdan-bir aloqa vositasidir.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim-tarbiyasida og'zaki nutq yetakchi ahamiyatga ega. Lekin ularni og'zaki nutqqa o'rgatishda bizga yordamchi vosita bo'lib, daktil va imo-ishora nutqi yordam beradi. Demak, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni har tamonlama rivojlantirish va ularda korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etishda biz imo-ishora, daktil, yozma va og'zaki nutqqa murojaat qilamiz va ulardan o'z o'rnida foydalanishimiz esa ijobiy natijalarga olib keladi. Shunday qilib daktil nutqi eshitishida nuqsoni bo'lgan insonlar va eshitadigan odamlar o'rtasidagi muloqotning bir qismi sifatida eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlarning kommunikativ faoliyatiga kiradi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mamarajabova Z.N. Ona tili o'qitish maxsus metodikasida pedagogik texnologiyalar – T., 2004
2. Z.I. Islombekova. Imo-ishora va daktilologiya nutqi/ Toshkent-2011
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitustiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza 2016 yil 7 dekabr. T.: "O'zbekiston" NMIU, 2016.48.

E CONF SERIES

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

-
4. Oppel V. V. Kineticheskaya rech glukhix. cheskaya rech Gluchonemota, glu hota and tugouxost, Sat. St. Leningradskogo institute glukhonemykh. 1936.5.135-168, 210.